

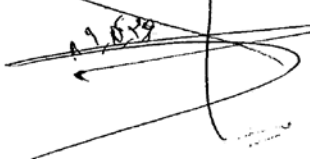

صلى الله عليه وسلم

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم فاطمه فرخی

تحت عنوان " بررسی و تحلیل حمزه نامه (تصحیح جعفر شعار)"

را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱- استاد راهنما	دکتر غلامحسین غلامحسین زاده	دانشیار	
۲- استاد مشاور	دکتر حسن ذوالفقاری	استادیار	
۳- استاد ناظر	دکتر ناصر نیکویخت	دانشیار	
۴- استاد ناظر	دکتر پگاه خدیش	استادیار	
۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی	دکتر ناصر نیکویخت	دانشیار	

آیین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی

دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عنوان پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجوی مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب و یا نرم افزار و یا آثار ویژه (اثر هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آیین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب فاطمه فرخی دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۶ مقطع کارشناسی ارشد دانشکده علوم انسانی متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آیین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آیین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هرگونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله براساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هرگونه اعتراض را از خود سلب نمودم.»

امضا
تاریخ ۸۷/۴/۲۹

آئین نامه پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیت های علمی پژوهشی دانشگاه است. بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به دفتر "دفتر نشر آثار علمی" دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

" کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده در رشته زبان و ادبیات فارسی است که در سال ۱۳۸۹ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر غلامحسین غلامحسین زاده، مشاوره جناب آقای دکتر حسن ذوالفقاری از آن دفاع شده است.

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به "دفتر نشر آثار علمی" دانشگاه اهداء کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تادیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت های بهای خسارت، دانشگاه مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند، به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب فاطمه فرخی دانشجوی رشته مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: فاطمه فرخی
تاریخ و امضا: ۸۹/۳/۲۹

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه

دوره کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان

بررسی و تحلیل حمزه نامه (تصحیح جعفر شعار)

نگارش

فاطمه فرخی

استاد راهنما

جناب آقای دکتر غلامحسین غلامحسین زاده

استاد مشاور

جناب آقای دکتر حسن ذوالفقاری

تابستان ۱۳۸۹

تقدیم به :

آنان که هستی‌ام از آنهاست و برای آنهاست

پدرم و مادرم

آنان که همواره یاور و پشتیبانم بوده‌اند.

تشکر و قدردانی

از جناب آقای دکتر غلامحسین غلامحسین زاده که علاوه بر منت استادی زحمت راهنمایی ام را قبول فرمودند. و در تمام مراحل پایان نامه از کمک ها و راهنمایی های بی دریغشان بهره مند گشتم کمال تشکر و سپاسگذاری را دارم.

از جناب آقای دکتر حسن ذوالفقاری که مشورت با ایشان راهگشای و هدایت های علمی شان باعث تسکین خاطر و تسریع امر تحقیق بود، صمیمانه تشکر و سپاسگذاری می کنم.

از آقایان دکتر حسینعلی قبادی، دکتر ناصر نیکوبخت و دکتر سعید بزرگ بیگدلی که افق های تازه ای فرا رویم گشودند. بسیار سپاسگذارم.

از جناب آقای هیبت الله اکبری برای راهنمایی های ارزشمندشان کمال تشکر را دارم.

و در پایان از خانم ها آذین رضایی و اکرم کاوه و سایر عزیزانی که هر کدام به نوعی با کمک هایشان مرا مدیون خویش نمودند بی نهایت سپاسگذارم.

چکیده

قصه حمزه یکی از قصه‌های مشهور فارسی است که از زمان‌های دور، نقالان آن را برای مردم نقل می‌کرده‌اند. از این اثر تحریرهای متنوعی در زمان‌های مختلف وجود دارد که هریک، در جزئیات، با دیگر تحریرها متفاوت است؛ زیرا این نسخه‌ها از روی هم نوشته نشده‌اند و هریک از آن‌ها را نقالان پس از سال‌ها نقالی، از حافظه خویش و بنا به سلیقه خود و مخاطبان‌شان به تحریر درآورده‌اند. دربارهٔ هویت حمزه و اصل این اثر، نظرهای متفاوتی وجود دارد که در این تحقیق به بررسی و تحلیل آنها پرداخته‌ایم، سپس جایگاه آن را بین داستان‌های عامیانه فارسی بررسی کرده و ساختار آن را بر اساس الگوی پراپ تحلیل کرده‌ایم؛ همچنین شیوهٔ روایی حمزه‌نامه بر اساس اصول و معیارهای داستان‌نویسی در همین فصل بررسی و تحلیل شده‌است؛ در فصل دیگر مهم‌ترین بن‌مایه‌های حمزه‌نامه استخراج و بر اساس یافته‌های تحقیقاتی از سایر منابع، تحلیل شده‌اند؛ و توصیف و تحلیل ویژگی‌های جامعه شناختی مبحث فصل بعدی این پژوهش است و در پایان، ویژگی‌های زبانی آن توصیف و تحلیل شده‌است. در این پژوهش نشان می‌دهیم شخصیت حمزه چگونه شکل گرفته‌است؛ علت تفاوت در زمان تحریر این اثر چیست؛ تأثیرات این داستان بر آثار بعد از خود و شباهت‌های آن با سایر آثار را بررسی کرده‌ایم. همچنین چگونگی تطبیق الگوی پراپ را بر این اثر نشان داده و مهم‌ترین بن‌مایه‌های آن را، استخراج و تحلیل کرده‌ایم؛ پس از استخراج عناصر داستانی این اثر، آنها را با عناصر داستان‌های غیر عامیانه سنجیده‌ایم؛ سپس ویژگی‌های جامعه شناختی حمزه‌نامه را استخراج و تحلیل کرده و در پایان ویژگی‌های زبانی آن را مورد بررسی قرار داده‌ایم.

کلید واژه: حمزه‌نامه، ساختار حمزه‌نامه، ریخت‌شناسی پراپ، بن‌مایه، عناصر داستانی.

فهرست مطالب

مقدمه

- ۱ بیان مسئله ۱
- ۳ سؤالات تحقیق ۳
- ۳ فرضیه‌ها ۳
- ۴ پیشینه تحقیق ۴
- ۶ روش و مراحل تحقیق ۶

فصل اول: مفاهیم و کلیات

- ۱۰-۱ ادبیات عامیانه ۱۰
- ۱۱-۱-۱ قصه‌های عامیانه ۱۱
- ۱۳-۱-۱-۱ انواع و موضوع قصه‌های عامیانه فارسی ۱۳
- ۱۸-۱-۱-۲ ویژگی‌های عمده قصه‌های عامیانه ۱۸
- ۲۳-۲-۱ رمانس ۲۳
- ۲۷-۳-۱ ساختارگرایی ۲۷
- ۲۸-۳-۱ ولادیمیر پراپ و ریخت‌شناسی ۲۸
- ۳۲ خلاصه فصل ۳۲

فصل دوم: حمزه نامه و ادب فارسی

- ۳۶-۱-۱ حمزه نامه ۳۶
- ۳۸-۲-۲ حمزه کیست و اصل این داستان از کجاست ۳۸
- ۳۸-۲-۲-۱ حمزه خارجی ۳۸
- ۴۲-۲-۲ حمزه سیدالشهداء ۴۲
- ۴۳-۳-۲ راوی حمزه نامه کیست ۴۳
- ۴۵-۴-۲ نقالی حمزه نامه ۴۵
- ۴۹-۵-۲ خلاصه داستان حمزه ۴۹

۵۰	۲-۵-۱. قبل از تولد حمزه
۵۰	۲-۵-۲. تولد حمزه
۵۲	۲-۵-۳. عاشق شدن حمزه
۵۵	۲-۵-۴. رفتن به کوه قاف
۶۴	۲-۶. حمزه نامه‌های اصلی
۶۷	۲-۷. حمزه نامه‌های موجود
۷۰	۲-۸. جایگاه حمزه نامه در ادب فارسی
۷۰	۲-۸-۱. آثار اقتباس شده از حمزه نامه
۷۲	۲-۸-۲. شباهت حمزه نامه با سایر آثار فارسی
۷۶	۲-۸-۳. شباهت حمزه نامه با آثار غیر فارسی
۷۹	خلاصه فصل

فصل سوم: ساختار و عناصر داستانی حمزه‌نامه

۸۲	۳-۱. ساختار حمزه نامه بر اساس ریخت شناسی پراپ
۸۳	۳-۱-۱. بروز مشکل
۸۵	۳-۱-۲. کمبود یا نیاز
۸۵	۳-۱-۳. عزیمت قهرمان
۸۶	۳-۱-۴. برخورد با یاریگر-دریافت عامل جادویی
۸۸	۳-۱-۵. انواع ابزار جادویی
۸۹	۳-۱-۶. کار دشوار-انجام دادن آن
۹۰	۳-۱-۷. مبارزه- پیروزی
۹۱	۳-۱-۸. رفع مشکل
۹۳	۳-۱-۹. بازگشت قهرمان
۹۴	۳-۱-۱۰. تعداد شخصیت‌ها
۹۵	۳-۱-۱۱. هم پوشانی نقش‌ها

۹۵	۱۲-۱-۳. شخصیت ها در قصه حمزه
۹۷	۲-۳. عناصر داستانی حمزه نامه
۹۷	۱-۲-۳. موضوع
۹۷	۲-۲-۳. درون مایه
۹۷	۳-۲-۳. طرح یا پیرنگ
۹۹	۴-۲-۳. شخصیت و شخصیت پردازی
۱۰۲	۵-۲-۳. زاویه دید یا زاویه روایت
۱۰۲	۶-۲-۳. صحنه
۱۰۳	۷-۲-۳. گفت و گو
۱۰۵	۸-۲-۳. سبک
۱۰۵	خلاصه فصل

فصل چهارم: مهم ترین بن مایه های حمزه نامه

۱۰۸	بن مایه
۱۱۰	۱-۴. شخصیت ها
۱۱۰	۱-۱-۴. خضر
۱۱۴	۲-۱-۴. پری
۱۱۷	۳-۱-۴. دیو
۱۲۱	۴-۱-۴. سیمرغ
۱۲۳	۵-۱-۴. همای
۱۲۴	۶-۱-۴. دوالپایان
۱۲۵	۷-۱-۴. سمندر
۱۲۵	۲-۴. مکان ها
۱۲۵	۱-۲-۴. البرز
۱۲۷	۲-۲-۴. قاف

۱۲۹ چاه. ۳-۲-۴
۱۳۰ باغ. ۴-۲-۴
۱۳۱ آب و دریا. ۵-۲-۴
۱۳۲ نمادها. ۳-۴
۱۳۳ عدد سه. ۱-۳-۴
۱۳۴ عدد هفت. ۲-۳-۴
۱۳۸ عدد هفت. ۳-۳-۴
۱۳۹ مضامین. ۴-۴
۱۳۹ خواب و رؤیا. ۱-۴-۴
۱۴۲ پیشگویی. ۲-۴-۴
۱۴۴ عشق. ۳-۴-۴
۱۴۶ نعمت همیشگی و بی زوال. ۴-۴-۴
۱۴۷ کشتن ازدها. ۵-۴-۴
۱۵۱ لباس مبدل پوشیدن. ۶-۴-۴
۱۵۴ بیهوش کردن. ۷-۴-۴
۱۵۹ وجود جادوگر و جادوکردن. ۸-۴-۴
۱۶۱ کور شدن و بازیابی بینایی. ۹-۴-۴
۱۶۲ رویین تنی. ۱۰-۴-۴
۱۶۳ وجود دو راهی در داستان. ۱۱-۴-۴
۱۶۳ نامه فرستادن. ۱۲-۴-۴
۱۶۴ سفر. ۱۳-۴-۴
۱۶۵ دزدی و راهزنی. ۱۴-۴-۴
۱۶۶ طلسم شکنی. ۱۵-۴-۴
۱۶۷ پیدا کردن گنج. ۱۶-۴-۴

۱۶۷..... ۱۷-۴-۴. کمندافکنی.....

۱۶۸..... ۱۸-۴-۴. شکار.....

۱۶۸..... خلاصه فصل.....

فصل پنجم: ویژگی های جامعه شناختی حمزه نامه

۱۷۱..... ۱-۵. آداب و رسوم در قصه حمزه.....

۱۷۱..... ۱-۱-۵. آداب جنگ.....

۱۷۵..... ۲-۱-۵. آداب و رسوم اجتماعی.....

۱۷۵..... ۱-۲-۱-۵. طبل شادی زدن.....

۱۷۶..... ۱-۲-۲-۵. آداب و رسوم مربوط به دنیا آمدن فرزند.....

۱۷۸..... ۱-۲-۳-۵. آداب مربوط به دربار پادشاهان و بزرگان.....

۱۸۱..... ۱-۲-۴-۵. آداب مربوط به ازدواج.....

۱۸۲..... ۱-۲-۵-۵. آداب سوگواری.....

۱۸۳..... ۲-۵. اعتقادات.....

۱۸۳..... ۱-۲-۵. سوگند خوردن و پایبند بودن به آن.....

۱۸۴..... ۲-۲-۵. طالع سعد و وقت خوب در انجام کارها.....

۱۸۵..... ۳-۲-۵. اعتقاد به چشم زخم.....

۱۸۵..... ۴-۲-۵. رعایت حق نمک.....

۱۸۶..... ۵-۲-۵. اشاره به خواص درمانی بعضی مواد.....

۱۸۷..... ۶-۲-۵. اعتقادات دیگر قصه.....

۱۸۸..... خلاصه فصل.....

فصل ششم: ویژگی های زبانی و ادبی حمزه نامه

۱۹۰..... ۱-۶. ویژگی های زبانی حمزه نامه.....

۱۹۰..... ۱-۱-۶. گزاره های قالبی.....

۱۹۲..... ۲-۱-۶. تلفظ های قدیمی.....

۱۹۴ کاربرد لغات در معانی خاص.....	۳-۱-۶
۱۹۵ صورت‌های کهن‌تر لغات.....	۴-۱-۶
۱۹۶ استعمال افعال و مصادر خاص.....	۵-۱-۶
۱۹۷ بعضی لغات و اصطلاحات محلی.....	۶-۱-۶
۱۹۸ ویژگی‌های دستوری.....	۲-۶
۱۹۸ تطابق موصوف و صفت و معدود و عدد.....	۱-۲-۶
۱۹۸ کاربرد کسره به جای ضمه.....	۲-۲-۶
۱۹۹ کاربرد ویژه را.....	۳-۲-۶
۱۹۹ آوردن فعل در اول جمله.....	۴-۲-۶
۱۹۹ حذف به قیدساز از آغاز قید.....	۵-۲-۶
۲۰۰ ویژگی‌های ادبی.....	۳-۶
۲۰۰ توصیف.....	۱-۳-۶
۲۰۰ استفاده از ضرب‌المثل و کنایه.....	۲-۳-۶
۲۰۱ سجع.....	۳-۳-۶
۲۰۲ تشبیه و استعاره.....	۴-۳-۶
۲۰۳ خلاصه فصل.....	

فصل هفتم: نتیجه‌گیری

۲۰۵ نتیجه‌گیری.....	۱-۷
۲۱۱ پیشنهادها.....	۲-۷
۲۱۳ فهرست منابع.....	
۲۲۲ چکیده انگلیسی.....	

بیان مسئله

فرهنگ عامه اساس شناخت درست ملتها و وجه تمایز قومی از قوم دیگر است؛ زیرا فرهنگ هر ملتی «به مثابه آینه‌ای است که چهره واقعی و خصلتهای عینی و ویژگیهای روحی، ذوقی، فکری اقوام و قبایل جهان را در آن می‌توان دید و از خلال قصه‌ها، معتقدات، اسطوره‌ها، تمثیلات، آداب، ترانه‌ها و لطیفه‌های یک قوم و قبیله، خلق و خوی و سرشت و سرگذشت آنها را می‌توان شناخت و سوانح و حوادثی را که بر آنها گذشته است، می‌توان مطالعه کرد» (انجوی؛ ۱۳۵۲: ۱۲).

یکی از بخشهای مهم فرهنگ عامه، قصه‌هاست. قصه‌ها و داستانها، رابط انسانهای امروز با گذشته‌های پر رمز و راز دیروز است و غیر از این که آرزوها، امیدها و ترسهای مردمان گذشته را با بیانی ساده و شیرین به انسانهای امروزی می‌رساند، حس و روحیه شجاعت، پاکی تلاش، تنفر از بدیها، ایثار و گذشت را نیز در اندیشه بشر امروزی بیدار می‌کند و تعالی می‌بخشد. به همین سبب است که گفته‌اند تأثیر داستان‌های عامیانه ملی در افکار و توده بشر، بیشتر از تاریخ است چون افکار و عقاید و روحيات مردم را عینیت می‌بخشد و متجلی می‌سازد (سیفی؛ ۱۳۶۹: ۱۲).

محمد جعفر محبوب معتقد است هیچ یک از داستانهای عامیانه شهرت و محبوبیت قصه حمزه را در میان مسلمانان سراسرگیتی نیافته است. این داستان هم جنبه حماسی و پهلوانی دارد و هم جنبه دینی (محبوب؛ ۱۳۸۳: ۸۴۷).

این قصه یکی از داستانهای بسیار کهن و جزء اولین قصه‌هایی است که به صورت نقالی اجرا می‌شده و در طول تاریخ، در زبان نقالان و قصه خوانان تغییر و تحول بسیار پیدا کرده و روایت‌های مختلفی از آن پدید آمده است. چون یکی از خصوصیات داستان‌های عامیانه اصیل به خصوص داستان-

هایی که از آن‌ها نقل گفته می‌شده است این است که نسخه‌های گوناگون آن قابل مطابقت و مقابله با یکدیگر نیست؛ زیرا نسخه‌ها از روی هم نوشته نمی‌شوند و با آن که حوادث و صحنه‌های تمام نسخه‌ها به هم شباهت دارند، ولی حجم کتاب از نظر اجمال و تفصیل، تکیه کلام‌ها، توصیف‌ها، شعرها، مقدمه چینی‌ها و صحنه آرایی‌های هر نسخه با نسخه دیگر تفاوت دارد، به این علت که هر یک از این نسخه‌ها را یک نقل، پس از آن که سال‌ها همین قصه را برای مردم گفته، از روی آن چه در حفظ خویش داشته می‌نوشته است. علاوه بر این مکانی که نقل، در آن جا به نقالی می‌پرداخته نیز در قصه تأثیر می‌گذاشته، قصه رنگ آن دیار را می‌گرفته و لغات و اصطلاحات رایج زمان نقل قصه نیز وارد آن می‌شده است، از این رو نظر قطعی در مورد این که این قصه مربوط به چه دوره‌ای است وجود ندارد و تنها با لغات و واژگان و آداب و رسوم به کاررفته در قصه، در خصوص زمان آن می‌توان قضاوت کرد.

بعضی از محققان معتقدند که این قصه، در اصل مربوط به حمزه بن عبدالله خارجی است که امیرالمومنین خوارج خراسان و سیستان بوده است و این که حمزه سیدالشهداء در روایات موجود، جای حمزه ایرانی را گرفته، عملی است که در زمانهای متأخر، صورت پذیرفته است (صفا؛ ۱۳۷۰: ۱۲).

از قصه حمزه، تحریرهای مختلفی وجود دارد که به نامهای گوناگون از قبیل «حمزه‌نامه»، «امیرحمزه صاحب قران» و «رموز حمزه» نامیده می‌شود و تمام آنها در جزئیات ماجراها با هم متفاوتند. یکی از تحریرهای کتاب را آقای جعفر شعار، تصحیح و به نام «حمزه‌نامه» یا «قصه امیرالمومنین حمزه» منتشر کرده است، که موضوع این پژوهش می‌باشد. جعفرشعار، به آمیختگی شخصیت حمزه خارجی و حضرت حمزه سیدالشهداء در این قصه، تصریح دارد. قصه حمزه در تصحیح شعار به ۶۹ قسمت تقسیم شده است که همه این داستان‌ها به هم مرتبط است و در آغاز هر داستان به شیوه داستان پردازی سنتی، با عنوانی بلند، وقایع همان بخش را آورده، که درون‌مایه و طرح فشرده داستان آن فصل است. این احتمال وجود دارد که هر یک از این بخش‌ها در یک جلسه نقالی گفته می‌شده است.

هدف از این پژوهش، آشنایی هرچه بیشتر با اثری است که مشهورترین و محبوب‌ترین قصه نزد مسلمانان سراسر گیتی بوده تا آنجا که به زبانهای اردو، هندی، ترکی، عربی، جاوه‌ای و غیره ترجمه

شده است؛ و سرشار از نمادهای ایرانی و تلمیحات اسلامی است و منبعی با ارزش برای کسب اطلاع در باب زندگی اجتماعی مردم ایران و آداب و عادات و رسوم و سنن ایشان می باشد؛ بنابراین ما در این تحقیق درصدد هستیم با پاسخ دادن به پرسشهای زیر گامی در تحلیل علمی و ادبی این اثر برداریم .

سؤالات تحقیق

۱. حمزه نامه را براساس اصول و معیارهای داستان نویسی چگونه می توان بررسی و تحلیل کرد؟
۲. حمزه نامه در بین داستانهای عامیانه فارسی از چه جایگاه فرهنگی و ادبی برخوردار است؟
۳. مهم ترین بن مایه های این قصه چیست و چگونه می توان آنها را تحلیل کرد؟
۴. ساختار حمزه نامه چگونه است و آن را براساس ریخت شناسی پراپ چگونه می توان تحلیل کرد؟

فرضیه ها

۱. عناصر داستانی حمزه نامه که یک اثر عامیانه عیاری است، اگرچه شبیه سایر داستانهای بلند است اما از جهات نوع قهرمان، زمان و مکان فرضی، ضعف پیرنگ، خرق عادت و شگفت آوری با انواع دیگر داستانها تفاوت هایی دارد.
۲. این اثر جزء آثار حماسی فارسی است که از تلفیق عناصر اسطوره ایرانی و فرهنگ اسلامی و فرهنگ عامیانه پدید آمده است و در گروه آثار حماسی عیاری قرار می گیرد. و یکی از نمونه های برجسته داستان های عیاری فارسی است.
۳. از مهمترین بن مایه های این قصه می توان به خواب، سفر، طلسم گشایی، جادو و جادوگری، خرق عادت و گزاره های قالبی نام برد. این بن مایه ها از هر حیث همان کارکرد بن مایه ها در دیگر داستان های عامیانه را دارد.

۴. پیش از این پراپ داستانه‌های کوتاه شفاهی را بررسی کرده و به ریخت‌شناسی آن پرداخته‌است، با انطباق این داستان بر الگوی پراپ می‌توان یافته‌های وی را در باره ریخت‌شناسی قصه‌های عیاری فارسی تکمیل کرد.

پیشینه تحقیق

تاریخ ادبیات ایران تا کنون به ادبیات عامیانه توجه نداشته است. تنها در میان تیم تاریخ ادبی نویس ریپکا، ییری سیپک (jiri cejpek) کارش را به این موضوع اختصاص داده است (فتوحی، ۱۳۸۷: ۷۵). البته سیپک یادآوری می‌کند که نوشته او «جز طرحی از ادبیات عامیانه ایران نیست.» (ریپکا، ۱۳۸۳: ۱۲۱۷/۲). در حوزه نقد و بررسی نیز جدی‌ترین کار مجموعه مقالات محمد جعفر محبوب (۱۳۸۳) است که اغلب به معرفی نمونه‌هایی از این «داستان‌های عامیانه» اختصاص دارد. همچنین کتابی از خجسته کیا با نام قهرمانان بادپا در قصه‌های ایرانی که به توصیف عیار اصلی قصه‌های حمزه-نامه، ابومسلم‌نامه، اسکندرنامه و سمک عیار و مقایسه این عیاران با یکدیگر پرداخته‌است و گاه همتای این قهرمانان را در ادبیات جهان گفته است. هادی یآوری از تحقیق قاعده‌مندی درباره ماهیت و جایگاه رمانس‌های عامیانه ایرانی به نام «رمانس‌های عامیانه ایرانی قبل از دوره صفوی» نام می‌برد که چهل سال پیش (۱۹۷۰م) هاناوی به عنوان رساله دکتری خود نوشته است اما متأسفانه این اثر تا کنون به فارسی ترجمه نشده بود و در حال حاضر ایشان (یآوری) در حال ترجمه این اثر می‌باشند. البته به تازگی آثاری در زمینه ساختار قصه‌های عامیانه صورت گرفته است؛ از جمله کتاب درآمدی بر ریخت‌شناسی هزار و یک شب اثر محبوبه خراسانی. و نیز ریخت‌شناسی قصه‌های جادویی اثر پگاه خدیش که با استفاده از الگوی پراپ به بررسی ساختار قصه‌های جادویی ایرانی (قصه‌های شفاهی) پرداخته‌اند. اما در مورد قصه حمزه تاکنون پژوهش جداگانه و درخوری صورت نگرفته است (حداقل به زبان فارسی) پژوهش‌های اندکی که در مورد این داستان صورت گرفته است:

۱. پایان‌نامه معصومه ارشد (۱۳۸۴) با عنوان «نقد و بررسی داستان‌های عامیانه در دوره صفوی» با محوریت کتب ابومسلم‌نامه، حمزه‌نامه، بوستان خیال و محبوب‌القلوب، در دانشگاه آزاد واحد مرکز

که در این پژوهش بررسی اجمالی از ویژگی‌های اثر صورت گرفته و بیشتر موارد مشترک بین این آثار را ذکر کرده‌است.

۲. پایان نامه علی دشتی (۱۳۷۶) تحت عنوان «بررسی ادبیات داستانی در عصر قاجار با تأکید بر قصه‌های عامیانه» که در این پایان‌نامه نیز به علت تعداد زیاد قصه‌های عامیانه رایج در حوزه تحقیق امکان بررسی تفصیلی حمزه‌نامه نبوده است و بیشتر تأثیری که کل داستانهای عامیانه بر ادبیات داستانی داشته‌اند مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

۳. پایان نامه دیگری از دانشگاه تهران با نام «مقایسه و بررسی مهمترین مضامین دو اثر حماسی: حمزه‌نامه و حمزه‌العرب» از مصطفی البکور؛ که در این پژوهش نیز تنها مهمترین مضامین اثر از دید پژوهشگر مورد بررسی قرار گرفته است.

مقالاتی که راجع به حمزه نوشته شده‌است، نیز اندک است و بیشتر به معرفی این اثر اختصاص یافته است؛ از جمله:

«حمزه نامه، بزرگترین کتاب مصور فارسی»؛ نوشته مهدی غروی که در این مقاله نویسنده، به معرفی حمزه‌نامه مصور پرداخته و ارزشی که این اثر از بعد هنری (نقاشی) دارد را مورد ارزیابی قرار داده‌است.

مقاله مهرا افشاری به نام «حمزه نامه» در دانشنامه زبان و ادب فارسی که این مقاله به معرفی جزئی حمزه‌نامه پرداخته است.

مقاله پوریا ماهرویان به نام «افسانه‌های حمزه‌نامه» که این مقاله نیز به سبک و روش نقاشی‌های حمزه‌نامه مصور پرداخته است.

مقاله دیگری به نام «حمزه‌نامه» از حسن ذوالفقاری که چون این ایشان این مقاله را برای دانشنامه فرهنگ مردم نوشته‌اند، بیشتر به معرفی حمزه‌نامه و نگاهی اجمالی به آداب و رسوم و مضامین موجود در این اثر پرداخته‌اند. (در دست چاپ).

از این رو پژوهشی در زمینه تحلیل بن‌مایه‌ها و تحلیل ساختار آن صورت نگرفته؛ در کل اینکه همان اندک کاری که صورت گرفته است به صورت اجمالی و بین چند اثر بوده و کسی این اثر را به طور تفصیل مورد پژوهش قرار نداده است.

روش و مراحل تحقیق

روش تحقیق توصیفی تحلیلی و بر اساس منابع کتابخانه‌ای، مطالعه موردی و با روش بررسی تاریخی است، و مراحل آن به شرح زیر است:

۱. مطالعاتی در زمینه ادبیات عامیانه، قصه عامیانه، ویژگی‌های قصه عامیانه و رمانس برای آشنایی بیشتر با قالب این اثر.

۲. شناسایی حمزه‌نامه‌های موجود و طبقه‌بندی آنها.

۳. مطالعه دقیق حمزه‌نامه (تصحیح شعار) و یادداشت برداری اولیه از بن‌مایه‌های آن.

۴. تهیه فهرستی از مقاله‌ها، کتاب‌ها و پایان‌نامه‌هایی که درباره حمزه‌نامه، سایر روایت‌های عیاری مانند ابومسلم‌نامه، امیرارسلان و قصه‌های جادویی و پریان نوشته شده است؛ و مطالعه منابع منتخب به دست‌آمده از این فهرست و یادداشت برداری از آنها.

۵. بررسی تأثیر و تأثرها و شباهت‌های حمزه‌نامه با سایر آثار ادبی فارسی مثل شاهنامه، امیرارسلان و غیره.

۶. مطالعه حمزه‌نامه به منظور: الف) ترسیم ساختار آن براساس ریخت‌شناسی پراپ. ب) استخراج عناصر روایی و داستانی ج) استخراج عناصر زبانی و ادبی د). استخراج ویژگی‌های جامعه شناختی اثر.

۷. استخراج بن‌مایه‌ها، ترتیب ذکر آنها بر اساس اهمیت و نقش‌آفرینی آنها در داستان، تحلیل آنها بر اساس یافته‌های تحقیقاتی از سایر منابع و تدوین نتیجه مربوط به هر بن‌مایه با عنایت به سابقه آن در ادب فارسی.